

УДК 069.5:929.6(477):355](470+571):477)"2014/2023"

© Богдан ГАЛЬЧИНСЬКИЙ

НАРУКАВНІ ЕМБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА. МУЗЕЙНА КОЛЕКЦІЯ ЗА ТЕМОЮ «РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА»

У статті проаналізовано зібрану в Музеї колекцію нарукавних емблем українського війська періоду російсько-української війни 2014–2022 рр. Визначено динаміку та джерела її формування, а також кількісний і предметний склад. Зроблено спробу структурувати й систематизувати зібраний матеріал, розглянуто деякі історичні аспекти становлення вітчизняної нарукавної символіки.

Ключові слова: музейна колекція, фондове зібрання, нарукавна емблема, військова символіка, уніформістика, емблематика, російсько-українська війна, декомунізація, Збройні сили України, Національна гвардія України, добровольчі формування.

Від 2014 р. співробітники Національного музею історії України у Другій світовій війні (далі – Музей) працюють над створенням колекції артефактів за темою «Сучасна російсько-українська війна». Із понад 20 тис. предметів, офондованих на цей момент¹, одне з найцікавіших зібрань становлять елементи української військової уніформи. Зокрема, погони, емблеми на комір (петлиці), беретні та кашкетні знаки, нарукавні емблеми. Найбільш численна й варіативна група – нарукавні емблеми (також – нарукавні знаки).

Важливо наголосити, що у вітчизняній сигнуманістиці за нарукавною символікою закріпилися різні назви. Найчастіше вживані – «нарукавна емблема» та «нарукавний знак».

В офіційних документах відповідних відомств паралельно вживаються обидва терміни [26]. Працівники Музею під час укладання науково-уніфікованих паспортів для предметів цієї групи використовують термін «нарукавний знак» [9–23].

Водночас фахівці Українського геральдичного товариства у своїх працях аргументовано послуговуються терміном «нарукавна емблема» [29].

У цьому дослідженні на означення символіки, створеної для носіння на рукаві військової чи іншої уніформи, використовуємо термін «нарукавна емблема».

¹ Станом на кінець 2023 р. в комплексній автоматизованій музейній системі «КАМИС-2000» з тематичної колекції «Російсько-українська війна» міститься 20 013 од. предметів музейного значення.

Вітчизняна нарукавна символіка видозмінюється й розвивається під впливом численних, іноді суперечливих, факторів. Війна проти російської збройної агресії, яка для українців стала, зокрема, й війною за власну ідентичність, виступила каталізатором змін системи військової емблематики, що формувалась упродовж усього довоєнного періоду державної незалежності. У 2015 р. розпочався ребрендинг українського війська, який мав на меті створення нової айдентики на ґрунті військово-історичних традицій, а також відмову від радянського історичного наративу. Цей процес триває досі.

Серед особливостей формування вітчизняної нарукавної символіки можна відзначити: існування офіційних та неофіційних емблем; одночасне побутування різних варіантів однієї емблеми; зв'язок появи нових екземплярів із періодами, масштабами й інтенсивністю війни тощо.

Зібрана впродовж тривалого часу музейна колекція нарукавних емблем потребує систематизації та комплексного дослідження.

У статті розглянуто нарукавні емблеми учасників збройної боротьби з російською навалою – артефакти, що ввійшли до фондового зібрання Національного музею історії України у Другій світовій війні в період 2014–2022 рр.

Метою роботи є систематизація, дослідження та узагальнення музейної колекції нарукавних емблем.

Результати дослідження важливі для визначення дальших напрямів комплектування, підготовки виставкових та освітніх проєктів, наукових і каталогових видань.

Різнобічному вивченню військової нарукавної символіки присвячені праці дослідників: Віктора Карпова «Українська військова символіка»; Михайла Слободянюка «Сухопутні війська України. Наружна символіка 1992–2012»; Максима Хорошунова, Миколи Чмиря та Ігоря Масленникова «Символіка батальйонів територіальної оборони» [25; 30; 41]. Окремі питання історії нарукавних емблем розглянуто в періодичних виданнях «Знак», *Collection* та ін.

Упродовж 2014–2022 рр. до фондової колекції Музею надійшло понад 600 нарукавних емблем. Інтенсивність формування колекції була такою: 2014 р. – 3 од., 2015 р. – 15 од., 2016 р. – 63 од., 2017 р. – 97 од., 2018 р. – 38 од., 2019 р. – 59 од., 2020 р. – 176 од., 2021 р. – 80 од., 2022 р. – 82 од. [3].

Її наповнення відбувалося кількома шляхами. Одна з найбільших груп – нарукавні емблеми, які були передані серед персональних матеріалів, пов'язані зі сторінками біографії власників. Понад 260 емблем надійшло до фондової колекції у складі 144 персональних комплексів учасників російсько-української війни.

Серед них нарукавні емблеми Героїв України: Сергія Наєва, Ігоря Брановицького, Валерія Гудзя, Андрія Кизила, Костянтина Могилка, Андрія Шогана; військовиків, удостоєних недержавної відзнаки «Народний Герой України»: Сергія Кривоноса, Олександра Лобаса, Павла Розлача, Володимира Кияна, Дмитра

Годзенка, Яни Чорної; бійців іноземних добровольчих збройних формувань: Аміни Окуєвої, Алеся Чаркашина (Черкашина), Яна Мельникова, Мануса Маккефрі, Пола Грея; військових медиків: Юрія Скребця, Наталії Хорунжої, Сабіни Галицької; капеланів: Андрія Зелінського, Сергія Ісмагілова, Сергія Путиліна; волонтерів: Олени Шевцової, Діани Макарової та багатьох інших [3].

Друга за чисельністю група емблем – понад 170 одиниць – були передані відвідувачами виставкових проєктів Музею.

Суттєво доповнили колекцію емблеми, зібрані за ініціативою окремих громадян. Скажімо, воєнна кореспондентка Наталія Нагорна передала 142 нарукавні емблеми, які зібрали вона особисто та її колеги під час відряджень до зони бойових дій у 2014–2015 рр. [3].

Кирило Кобцев – у 2014–2015 рр. військовослужбовець 128-ї окремої гірсько-піхотної бригади ЗСУ, учасник боїв у районі м. Дебальцеве Донецької області – передав до Музею 13 нарукавних емблем підрозділів своєї бригади [5].

Від київського волонтера Ігоря Федотова до музейної скарбнички надійшло 11 емблем різних підрозділів Збройних сил та Державної прикордонної служби України, які він зібрав під час поїздок на схід [6].

7 нарукавних емблем, які репрезентують символіку батальйону патрульної служби поліції особливого призначення «Полтава», були передані до Музею Віталієм Запекою. У 2015–2018 рр. сержант поліції згаданого батальйону, він проходив службу в зоні бойових дій у Луганській та Донецькій областях [4].

За належністю до підрозділів та формувань більшу частину колекції можна поділити за групами: Збройні сили України – понад 360 од., Національна гвардія України – 36 од., Міністерство внутрішніх справ – 41 од., Державна прикордонна служба України – 12 од., добровольчі формування – 63 од. [3].

Нарукавні емблеми набули значної популярності й серед учасників війни – некомбатантів. Ідеться про волонтерів, громадських активістів, представників гуманітарних та релігійних організацій тощо.

Музейна колекція таких емблем представлена нарукавною символікою: волонтерів – 11 од., капеланів – 10 од., громадських організацій – 14 од., миротворців – 6 од., учасників Революції Гідності – 3 од.

Цікаву групу становлять емблеми/нашивки, які умовно можна назвати мотиваційними. Поштовхом до їхньої появи часто стають різні меми, що з'являються в інформаційному просторі. Найвідомішими прикладами цього різновиду стали емблеми/нашивки: «Укроп», «Кіборг», «Каратель», «Мисливець за орками» тощо. Наразі в колекції Музею мотиваційних емблем налічується понад 50 одиниць [3].

Запропонований поділ досить приблизний і може бути відкоригований або доповнений, адже частина зібрання не ввійшла до жодної з перелічених груп. Крім того, деякі зразки можна зарахувати до різних із них.

Під час розробки музейної колекції певного поширення набули випадки дублювання однакових нарукавних емблем у різних персональних комплексах

артефактів. Загалом упродовж 2014–2022 рр. до Музею надійшло понад 420 унікальних нарукавних емблем. У межах цього дослідження під визначення «унікальний» підпадають емблеми з унікальним, тобто відмінним від інших, зображенням. Відмінності в забарвленні не враховуємо.

Відповідно унікальних одиниць в означених вище групах емблем налічується: Збройні сили України – понад 245, Національна гвардія України – 19, Міністерство внутрішніх справ – 32, Державна прикордонна служба України – 9, добровольчі формування – 42 [3].

Символіка Збройних сил України наймасштабніше представлена емблемами підрозділів Сухопутних військ – понад 106 од.

Зокрема, це емблеми: 14-ї, 24-ї, 28-ї, 30-ї, 53-ї, 72-ї, 92-ї, 93-ї окремих механізованих бригад, 54-ї, 56-ї, 57-ї, 58-ї, 59-ї окремих мотопіхотних бригад, 1-ї та 17-ї окремих танкових бригад, 128-ї окремої гірсько-штурмової (до 2018 р. – гірсько-піхотної) бригади, 44-ї та 55-ї окремих артилерійських бригад, 24-го окремого штурмового батальйону «Айдар», 25-го окремого мотопіхотного батальйону, 54-го, 74-го, 131-го окремих розвідувальних батальйонів, 1129-го зенітного ракетного полку. Частини армійської авіації представлені емблемами 11-ї, 12-ї та 16-ї бригад. Емблеми інших підрозділів Сухопутних військ або наявні в одиничних екземплярах, або не представлені в колекції.

20 зразками емблем репрезентовані Військово-морські сили. Це підрозділи 36-ї окремої бригади морської піхоти, 29-го дивізіону надводних кораблів, а також в одиничних екземплярах – 25-го окремого берегового ракетного дивізіону, 32-го реактивного артилерійського полку берегової оборони, 406-ї окремої артилерійської бригади й 10-ї бригади морської авіації.

Повітряні сили ЗСУ представлено 7 одиницями. Серед них емблеми: 5-ї бригади транспортної авіації, 96-ї зенітної ракетної бригади, зведеного загону Повітряних сил, 38-го об'єднаного навчального центру Харківського національного університету Повітряних сил та Миколаївського спеціалізованого центру бойової підготовки авіаційних фахівців.

Десантно-штурмові війська репрезентує 29 емблем. До колекції ввійшла символіка 25-ї повітрянодесантної, 79-ї, 80-ї, 95-ї окремих десантно-штурмових та 81-ї окремої аеромобільної бригад.

Сили спеціальних операцій представлені 10 одиницями. Це емблеми 3-го та 8-го окремих полків спеціального призначення, 73-го морського центру спеціальних операцій та 142-го навчально-тренувального центру.

Від 1 січня 2022 р. до складу Збройних сил України як окремий рід військ увійшли Сили територіальної оборони [8].

Бойова історія ТрО триває ще від 2014 р. З початком російського вторгнення було сформовано 31 батальйон територіальної оборони [41; 5–6].

Уже в червні 2014 р. після загострення обстановки на фронті вони були підпорядковані командувачу АТО й спрямовані в райони бойових дій на сході

країни. Наприкінці 2014 р. більшість цих підрозділів було переформовано в мотопіхотні батальйони й передано до складу бригад Сухопутних військ ЗСУ.

У 2018 р. розпочалося створення кадрованих бригад ТрО. Наприкінці 2021 р. їх налічувалося 25 [28].

У колекції Музею зберігається 18 емблем, що висвітлюють історію та бойовий шлях підрозділів територіальної оборони [3].

Формування 2014 р. представлені емблемами 11 підрозділів: 1-го, 3-го, 6-го, 11-го, 12-го, 14-го, 15-го, 23-го, 34-го, 40-го, 42-го батальйонів територіальної оборони. Новітній період історії Сил ТрО репрезентований емблемами 113-ї окремої бригади та 130-го батальйону 241-ї окремої бригади.

Інші види, окремі роди та сили ЗСУ представлені в одиничних екземплярах.

Масова поява нових підрозділів і нової нарукавної символіки в структурі Міністерства внутрішніх справ теж пов'язана з першими місяцями російської збройної агресії 2014 р. У березні – травні внаслідок розвалу системи державного управління на частині територій східних областей більшість працівників міліції не виявляла готовності виконувати накази, пов'язані з особистим ризиком для життя.

У квітні було ухвалено рішення створити добровольчі спецпідрозділи для охорони громадського порядку – батальйони й роти патрульної служби міліції особливого призначення (ПСМОП). Вони мали комплектуватись із цивільних осіб – добровольців. Загалом за весну – літо 2014 р. було створено 56 батальйонів та рот. Надалі, після підпорядкування цих підрозділів Національній поліції та оптимізації штатної чисельності, в структурі головних управлінь поліції в областях та м. Київ залишилося функціонувати 22 підрозділи [7, 305].

У колекцію Музею надійшло 32 нарукавні емблеми добровольчих формувань МВС. Зокрема, полків патрульної служби поліції особливого призначення «Київ» та «Миротворець»; батальйонів патрульної служби міліції особливого призначення: «Дніпро-1», «Золоті ворота», «Каскад», «Київ-1», «Київ-2», «Київщина», «Кіровоград», «Луганськ-1», «Миротворець», «Полтава», «Полтавщина», «Січ», «Слобожанщина», «Харків» та рот патрульної служби міліції особливого призначення: «Берда», «Світязь», «Смерч», «Торнадо», «Чернігів», «Донецьк-1» [3].

Відновлення в березні 2014 р. Національної гвардії України також дало поштовх до появи нових підрозділів з унікальною символікою.

Брак людських ресурсів та зростання напруженості в південно-східних областях країни навесні 2014 р. призвели до залучення на службу в Національну гвардію добровольців із числа учасників Революції Гідності.

У такий спосіб були сформовані 1-й, 2-й резервні батальйони оперативного призначення, батальйон спеціального призначення «Донбас», 4-й резервний батальйон оперативного призначення «Крук» та батальйон спеціального призначення «Азов».

Найінтенсивніше формувалася символіка саме добровольчих підрозділів НГУ. У колекції Музею зберігається 19 емблем підрозділів Національної гвардії.

Це символіка 8-го полку оперативного призначення, батальйону оперативного призначення імені Героя України генерал-майора Сергія Кульчицького, батальйону спеціального призначення «Донбас», 4-го батальйону оперативного призначення «Крук», батальйону спеціального призначення «Азов», спецпідрозділу «Омега», медичної роти Північного Київського територіального управління [3].

Невелика за обсягом і досить розрізнена група з 9 емблем репрезентує символіку Державної прикордонної служби України. Серед них знаки належності до Державної прикордонної служби України, 3-го прикордонного загону Східного регіонального управління, 10-го окремого загону оперативного реагування «Дозор», 23-го загону морської охорони, Білгород-Дністровського прикордонного загону, Оперативної бойової прикордонної комендатури «Закарпаття» [3].

Крім добровольчих збройних формувань, створюваних у структурах ЗСУ, МВС та НГУ, у 2014 р. з'явилася ще одна група добровольчих формувань – які зберігали, принаймні на початковому етапі війни, незалежність від державних силових структур.

У музейній колекції зберігаються 42 їхні емблеми. Найчисленніше репрезентований Український добровольчий корпус «Правий сектор»: понад 20 од. [3].

6 емблем представляють Добровольчий Київський козацький підрозділ (у різні періоди – полк, батальйон, рота) імені Т.Г. Шевченка – формування, яке в період війни на сході України в координації з Державною прикордонною службою виконувало бойові та службові завдання на маріупольському напрямі.

В одиничних екземплярах у зібранні представлено емблеми Добровольчого батальйону ОУН, окремої добровольчої чоти «Карпатська Січ», а також емблеми Легіону Свободи – комбатантського об'єднання патріотично настроєних громадян, які беруть участь у війні у складі різних військових структур.

Іноземні добровольчі підрозділи в Музеї представлені емблемами Грузинського національного легіону, Міжнародного миротворчого батальйону імені Джохара Дудаєва та Чеченського батальйону імені Шейха Мансура.

Серед медичних підрозділів – емблеми Першого добровольчого медичного шпиталю імені Миколи Пирогова, Служби порятунку ASAP Rescue та добровольчого медичного підрозділу «Білі берети».

У музейній колекції нарукавної символіки зберігаються також емблеми різних періодів незалежності, передані у складі особистих матеріалів військовиків.

В Україні процес створення нарукавних емблем для окремих військових частин розпочався в перші місяці відновлення державності й був досить непростим. Традиція використання таких емблем була поширена в країнах НАТО, але радянська армія, на основі якої створили Збройні сили України, такої практики фактично не мала [27].

На початковому етапі, в 1992 р., нарукавні емблеми були запроваджені в ЗСУ лише для роти Почесної варти, яка зустрічала делегації іноземних держав, та для підрозділів, що діяли у складі миротворчих сил ООН [25; 7].

Першим відомим зразком такої символіки стала емблема 240-го окремого спеціального батальйону, який виконував миротворчі місії у складі військ ООН у республіках колишньої Югославії. Надалі її стали тиражувати для інших миротворчих підрозділів ЗСУ, і вона втратила своє значення як індивідуальна емблема підрозділу [30; 66–67].

У колекції Музею зберігається зразок однієї з перших нарукавних емблем незалежної України (Додаток 1) [18].

Додаток 1.
Нарукавна емблема
240-го окремого спеціального батальйону миротворчих сил України в Югославії.

Додаток 2.
Нарукавна емблема
Прикордонних військ
України.

Додаток 3.
Нарукавна емблема
Національної гвардії
України.

У музейній колекції представлено також зразки перших нарукавних емблем Прикордонних військ України (від 2003 р. – Державна прикордонна служба України) (Додаток 2) та Національної гвардії України 1991–2004 рр. (Додатки 3, 4) [22; 20; 9].

Віктор Карпов у своєму дослідженні «Становлення Національної гвардії України та опрацювання її символіки» зазначає, що нарукавна символіка Національної гвардії – це первістки військової символіки України. Емблеми для Головного управління командувача та п'яти дивізій НГУ запроваджено в 1992 р. Вони були виконані з використанням орнаменту в стилі українського бароко, а також символів історичних земель України, де дислокувалися підрозділи. Так, емблемою Головного управління командувача стали схрещені пернач та булава, над якими розміщений тризуб, символікою 1-ї Київської дивізії – постать святого архистратига Михаїла, яка є елементом герба столиці України [24; 127–128].

Точно визначити час створення емблеми Прикордонних військ України, яка зберігається в колекції, досить складно. У цій структурі не існувало геральдичного відділу чи подібного підрозділу, який займався б розробкою нарукавних символів, як це було свого часу в ЗСУ. Символіка охоронців кордону раннього періоду державності залишається малодослідженою.

Проте можна зазначити, що емблеми із символами, подібними до зображених на емблемі з музейної колекції (тризуб та схрещені підзорна труба й горн), з'явилися на одностроях прикордонників у 1993 р. [1; 12–17].

Дослідження розвитку українських військових нарукавних емблем становить інтерес із погляду формування національної ідентичності та історичної пам'яті.

Слова першого міністра оборони незалежної України Костянтина Морозова, сказані ним у 1993 р. під час одного інтерв'ю після відставки, залишались актуальними впродовж усього довоєнного періоду: «Військовий одяг формує свідомість українського вояцтва. Українська Народна Республіка існувала менше, ніж наша нинішня незалежна Українська Держава, проте вояки УНР мали і статути, і прапори, [...] і уніформу, і ордени, [...] і традиції, [...] і військові ритуали [...].

Ми, на жаль, зволікали. А зволікали тому, що ті, котрі гаряче бажали бачити українське військо у власній уніформі, не мали необхідних коштів. [...]

Ті ж, котрі в Україні таки мали щось, дуже не хотіли запровадження нових військових одностроїв, бо добре розуміли, що тоді повернення в лоно «єдиної і неделимої» буде вже неможливе» [40, 5].

У довоєнний період на процес формування нарукавної символіки, передусім Збройних сил України, помітний вплив справив радянсько-російський наратив про «Велику Вітчизняну війну». Це проявлялось у поступовому смислово та візуальному наближенні української військової символіки до російської.

30 жовтня 2000 р. з'явився Указ Президента України № 1173/2000, відповідно до якого підрозділам ЗСУ та інших силових структур поверталися нагороди, почесні звання та гвардійський статус, які вони мали в радянський період [31].

Після появи згаданого документа в Україні з'явилися 24-та окрема механізована Самаро-Ульяновська Бердичівська Залізна ордена Жовтневої Революції, тричі ордена Червоного Прапора, орденів Суворова і Богдана Хмельницького дивізія (від 2003 р. – бригада) імені князя Данила Галицького, а також 2-га Галицька ордена Червоного Прапора бригада внутрішніх військ (від 13 березня 2014 р. – Національної гвардії України) та ін. [31].

Красномовним є факт, що той указ після підписання не оприлюднювався. Позначку «опублікуванню не підлягає» було знято лише у 2009 р. наприкінці президентської каденції Віктора Ющенка [39].

До спроб поширення в Збройних силах України російських наративів також можна зарахувати зміну назви «Аеромобільні війська» на «Високомобільні десантні війська», що мало відображення і в нарукавних емблемах (Додатки 5, 6) [16; 17].

Додаток 4.
Нарукавна емблема
1-ї Київської дивізії
Національної гвардії
України.

Додаток 5.
Нарукавна емблема
Аеромобільних військ ЗСУ.

Додаток 6.
Нарукавна емблема
Високомобільних
десантних військ ЗСУ.

Відповідно до Директиви, яку 27 липня 2012 р. затвердив міністр оборони України часів президентства Віктора Януковича Дмитро Саламатін, на базі повітрянодесантної та аеромобільних військових частин були створені висококомобільні десантні війська [2; 3]. Таким чином в Україні з'явилися війська з аббревіатурою «ВДВ» – такою самою, яка існувала в СРСР, а звідти перекочувала в армію Російської Федерації.

Загалом характерними рисами системи наукавної символіки, що сформувалася до початку російсько-української війни, стало поєднання на емблемах символів козацтва, територіальних гербів, символів визвольних змагань (використання тризуба як знака Української держави та синьо-жовтих стрічок), нагород і почесних назв, отриманих підрозділами за участь у боях Другої світової війни [30; 118].

Початок російсько-української війни спонукав до усвідомлення необхідності змін зовнішнього вигляду українського війська й сенсів, які воно транслює у своїй символіці.

Пошук нової візуальної концепції був спрямований на формування нової української айдентики, яка спиралася б на власне історичне підґрунтя. Процес ребрендингу символіки українського війська розпочався у 2015 р. й фактично складався з двох елементів: зміни підходу до присвоєння почесних найменувань та зміни зовнішнього вигляду знаків розрізнення.

Серед перших заходів, спрямованих на відхід від старих ідеологічних конструктів, були два укази Президента України: № 646/2015 від 18 листопада 2015 р. та № 344/2016 від 22 серпня 2016 р. «Про внесення змін до Указу Президента України від 30 жовтня 2000 року № 1173». Згідно з першим, із назв підрозділів ЗСУ, НГУ та інших структур вилучалися нагороди, які мали стосунок до СРСР і містили його історичні наративи [35]. Відповідно до другого – з назв військових підрозділів прибиралися гвардійське звання, успадковане з радянських часів [33]. Зміни позначилися на вигляді наукавних символів підрозділів. Це можна простежити на прикладі двох емблем 1-ї окремої танкової бригади ЗСУ з колекції Музею (Додатки 7, 8) [9;10].

У 2017 р. відбулися кардинальні зміни у візуальній концепції наукавних емблем Збройних сил України та присвоєнні почесних найменувань. Для армійців було встановлено нові емблеми, в основу яких лягла наукавна символіка військ Української Народної Республіки,

Додаток 7.
Наукавна емблема
1-ї окремої гвардійської
танкової Новгородської
орденів Червоного
Прапора, Кутузова,
Богдана Хмельницького,
Олександра Невського та
Червоної Зірки бригади
ЗСУ.

Додаток 8.
Наукавна емблема
1-ї окремої танкової
Сіверської бригади ЗСУ.

запроваджена в 1919 р., у вигляді тризубів різних кольорів – відповідно до родів військ. Скажімо, емблемою, що засвідчувала належність до Збройних сил України, для більшості військових формувань (частин) став тризуб на щиті британського типу. Колір тризуба вказує на вид та окремі роди військ [27].

Повністю дотриматися історичної спадковості щодо українського війська періоду Перших визвольних змагань стало неможливим через розвиток озброєння та появу нових видів і родів військ. Індивідуальні за формою нарукавні знаки отримали Повітряні сили, Військово-морські сили, Сили спеціальних операцій, Десантно-штурмові війська (до 21 листопада 2017 р. – Високомобільні десантні війська) [26].

На малюнках представлено зразки емблем захисного забарвлення Сухопутних військ (Додаток 9), Сил спеціальних операцій (Додаток 10) та Повітряних сил (Додаток 12), що надійшли до фондової колекції Музею в 2021–2022 рр. [19; 23; 21].

Процес упровадження почесних найменувань, пов'язаних з українською мілітарною історією, започаткував Указ Президента України № 234/2017 від 23 серпня 2017 р. «Про присвоєння почесних найменувань військовим частинам Збройних сил України та уточнення деяких найменувань». Згідно з ним, скажімо, 24-та й 72-ма окремі механізовані бригади отримали нові почесні найменування, відповідно – «імені короля Данила» та «імені Чорних Запорожців» [32].

Услід за присвоєнням нових почесних найменувань почалося створення нових емблем для цих підрозділів (Додатки 12, 13) [12; 13].

Новий підхід у присвоєнні почесних найменувань ґрунтується на історичному періоді від часів Русі до подій нинішньої російсько-української війни.

Формування у військовій символіці пантеону сучасних героїв війни проти Росії започаткував батальйон особливого призначення імені Героя України генерал-майора Сергія Кульчицького Національної гвардії України.

Цікаво, що це почесне ім'я ввійшло в ужиток і закріпилось на нарукавних емблемах раніше, ніж відбулось офіційне затвердження.

Додаток 9.
Нарукавна емблема Сухопутних військ ЗСУ.

Додаток 10.
Нарукавна емблеми Сил спеціальних операцій ЗСУ.

Додаток 11.
Нарукавна емблема Повітряних сил ЗСУ.

Додаток 12.
Нарукавна емблема 24-ї окремої механізованої бригади імені короля Данила ЗСУ.

Додаток 13.
Нарукавна емблема
72-ї окремої механізованої
бригади імені Чорних
Запорозців ЗСУ.

Додатки 14–15.
Нарукавні емблеми
27-ї окремої бригади
батальйону оперативного
призначення імені
Героя України
генерал-майора
Сергія Кульчицького НГУ.

У липні 2014 р. з особового складу 1-го та 2-го резервних батальйонів НГУ сформували батальйон оперативного призначення, за яким закріпилася неофіційна назва «імені Героя України генерал-майора Сергія Кульчицького».

Варіанти нарукавних емблем із відображенням почесного імені почали з'являтися вже з другої половини 2014 р. У музейному зібранні представлені: емблема батальйону, створена на основі символіки Самооборони Майдану часів Революції Гідності (Додаток 14), та емблема, ескіз якої створив художник Роман Шостя (Додаток 15) [14; 15].

Офіційно найменування за підрозділом було закріплене лише в листопаді 2016 р. Указом Президента України № 531/2016 «Про присвоєння імені Героя України генерал-майора Сергія Кульчицького батальйону оперативного призначення» [34].

Перше присвоєння почесного імені учасника російсько-української війни відбулось у Державній прикордонній службі України. Указом Президента України № 761/2014 від 7 жовтня 2014 р. на честь загиблого прикордонника Героя України генерал-майора Ігоря Момота було перейменовано тоді ще не «декомунізований» Навчальний гвардійський Оршанський орденів Суворова, Кутузова і Олександра Невського центр підготовки молодших спеціалістів Державної прикордонної служби України [37].

У Збройних силах України першим підрозділом, названим на честь героя війни з Росією, став 90-й окремий аеромобільний батальйон 81-ї окремої аеромобільної бригади. Указом Президента України № 729/2015 від 30 грудня 2015 р. йому було присвоєно ім'я полеглого захисника Донецького аеропорту Героя України старшого лейтенанта Івана Зубкова [36].

Підсумовуючи огляд музейної колекції українських нарукавних емблем учасників війни проти Росії, можна зазначити, що в окреслений період працівники Музею створили численне зібрання вітчизняної нарукавної символіки, яке не лише дає змогу презентувати чимало підрозділів та формувань ЗСУ, НГУ, ДПСУ, СБУ, ТрО, добровольчих формувань та некомпантських організацій, а й

візуалізує процес її становлення від моменту відновлення незалежності України до сьогодення.

Утім, аналіз колекції засвідчив певну несистемність і спорадичність у підходах до комплектування колекції, а також нерівномірність у представленні військових та силових структур. Помітна більшість емблем музейної колекції пов'язана з періодом 2014–2019 р. Так само нерівномірно представлено структуру Збройних сил України та інших силових відомств. У незначній кількості скомплектовано символіку підрозділів, розгорнутих або створених із початком широкомасштабного вторгнення російських військ.

Джерела та література:

1. Бровко С. Перші наукавні емблеми Прикордонних військ України // *Collectsion*. – 2022. – № 16.
2. ВДВ повертаються // *Військо України*. – 2012. – № 8 (144).
3. Генеральний каталог // *Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (Далі – НМІУДСВ)*.
4. Генеральний каталог. – Довідкова картка Запеки В.Л. // *Фонди НМІУДСВ*.
5. Генеральний каталог. – Довідкова картка Кобцева К.Л. // *Фонди НМІУДСВ*.
6. Генеральний каталог. – Довідкова картка Федотова І.Р. // *Фонди НМІУДСВ*.
7. *Добробати / Гладка К., Громаков Д., Миронова В. та ін.* – Харків: Фоліо, 2017. – 325 с.: іл.
8. Закон України «Про основи національного спротиву» // *Верховна Рада України [Електронний ресурс]*. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text/>. – Назва з екрана.
9. Знак наукавний 1 Київської дивізії Національної гвардії України Дудки Ю.А. // *Фонди НМІУДСВ*. – КН-279071/1. – РР-3179/1.
10. Знак наукавний 1 окремої танкової бригади Сухопутних військ Збройних сил України // *Фонди НМІУДСВ*. – КН-267630. – РТ-3894.
11. Знак наукавний 1 окремої танкової Сіверської бригади (Героя України) Сенюка О.О. // *Фонди НМІУДСВ*. – КН-284870. – РТ-6161.
12. Знак наукавний 24 окремої механізованої бригади імені короля Данила (Героя України) Гудзя В.Ф. // *Фонди НМІУДСВ*. – ТФ-8204.
13. Знак наукавний 72 окремої механізованої бригади імені Чорних Запорожців Сухопутних військ Збройних сил України // *Фонди НМІУДСВ*. – КН-280630. – РТ-5693.
14. Знак наукавний батальйону оперативного призначення імені Героя України генерал-майора Сергія Кульчицького 27 окремої бригади Національної гвардії України // *Фонди НМІУДСВ*. – КН-279022. – РТ-5417.
15. Знак наукавний батальйону оперативного призначення імені Героя України генерал-майора Сергія Кульчицького 27 окремої бригади Національної гвардії України // *Фонди НМІУДСВ*. – КН-276615. – РТ-5100.
16. Знак наукавний Високомобільних десантних військ Збройних сил України Гаврилюка А.П. // *Фонди НМІУДСВ*. – КН-266339. – РТ-3769.
17. Знак наукавний Високомобільних десантних військ Збройних сил України Одухи А.М. // *Фонди НМІУДСВ*. – КН-269326. – РТ-4036.
18. Знак наукавний Збройних сил України (Героя України) Брановицького І.Є. // *Фонди НМІУДСВ*. – КН-269309. – РТ-4029.
19. Знак наукавний Збройних сил України Ходиська М.М. // *Фонди НМІУДСВ*. – КН-280229. – РТ-5604.

20. Знак нарукавний Національної гвардії України // Фонди НМІУДСВ. – КН-279078. – РР-3183.
21. Знак нарукавний Повітряних сил Збройних сил України (Героя України) Коваленка О.О. // Фонди НМІУДСВ. – КН-285439. – РТ-6237.
22. Знак нарукавний Прикордонних військ України Дудки Ю.А. // Фонди НМІУДСВ. – КН-279073. – РР-3181.
23. Знак нарукавний Сил спеціальних операцій Збройних сил України Кривоноса Сергія Григоровича // Фонди НМІУДСВ. – КН-280620. – РТ-5683.
24. Карпов В. Становлення Національної гвардії України та опрацювання її символіки // Воєнно-історичний вісник Національного університету оборони України. – К.: НУОУ, 2014. – № 1. – С. 126–131.
25. Карпов В.В., Табачник Д.В. Українська військова символіка. – Київ: Либідь, 2004. – 272 с.; іл.
26. Методичні рекомендації щодо окремих питань розвитку і впровадження військової символіки у Збройних силах України // Ukrainian Military Pages [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrmilitary.com/2018/11/rules.html/>. – Назва з екрана.
27. Мілітарний код. Історія появи і розвитку нарукавної символіки Збройних сил України // Міністерство оборони України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mil.gov.ua/special/news.html?article=58185/>. – Назва з екрана.
28. Сили територіальної оборони // Ukrainian Military Pages [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrmilitary.com/p/territorial-defense-forces.html/>. – Назва з екрана.
29. Символіка Збройних сил України. Військова символіка // Українське геральдичне товариство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uht.org.ua/ua/part/vijsjkova_sytvolika/. – Назва з екрана.
30. Слободянюк М.В. Сухопутні війська України. Нарукавна символіка 1992–2012. – Львів: Астролябія, 2017. – 286 с.
31. Указ Президента України № 1173/2000 від 30.10.2000 «Про впорядкування присвоєння почесних найменувань військовим частинам і установам» // ЗаконOnline [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakononline.com.ua/documents/show/211028___592464/. – Назва з екрана.
32. Указ Президента України № 234/2017 від 23.08.2017 «Про присвоєння почесних найменувань військовим частинам Збройних сил України та уточнення деяких найменувань» // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234/2017#n2/>. – Назва з екрана.
33. Указ Президента України № 344/2016 від 22.08.2016 «Про внесення змін до Указу Президента України від 30 жовтня 2000 року № 1173» // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2016#n2/>. – Назва з екрана.
34. Указ Президента України № 531/2016 від 30.11.2016 «Про присвоєння імені Героя України генерал-майора Сергія Кульчицького батальйону оперативного призначення (резервному батальйону) 27 бригади Північного оперативно-територіального об'єднання Національної гвардії України» // Президент України. Офіційне інтернет-представництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/5312016-20806/>. – Назва з екрана.
35. Указ Президента України № 646/2015 від 18.11.2015 «Про внесення змін до Указу Президента України від 30 жовтня 2000 року № 1173» // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/646/2015#n2/>. – Назва з екрана.
36. Указ Президента України № 729/2015 від 30.12.2015 «Про присвоєння імені Героя України старшого лейтенанта Івана Зубкова 90 окремому аеромобільному батальйону 81 окремої аеромобільної бригади високомобільних десантних військ Збройних сил України» //

- Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/729/2015#Text/>. – Назва з екрана.
37. Указ Президента України № 761/2014 від 07.10.2014 «Про присвоєння імені генерал-майора Ігоря Момота Навчальному гвардійському Оршанському орденів Суворова, Кутузова і Олександра Невського центру підготовки молодших спеціалістів Державної прикордонної служби України» // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761/2014#Text/>. – Назва з екрана.
  38. Указ Президента України № 934/2014 від 16.12.2014 «Про внесення змін до деяких указів Президента України» // LIGA 360 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ips.ligazakon.net/document/view/u934_14?an=8&ed=2015_02_14/. – Назва з екрана.
  39. Указ Президента України № 963/2009 від 24.11.2009 «Про зняття позначки "Опублікуванню не підлягає" з деяких актів Президента України» // ЗаконOnline [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakononline.com.ua/documents/show/313502___313567/. – Назва з екрана.
  40. Українська армія – фактор стримування гарячих голів // Шлях перемоги. – 1993. – № 51 (2071). – 18 грудня.
  41. Хорошунів М., Чмир М., Масленников І. Символіка батальйонів територіальної оборони / Symbols of the territorial defense battalions. – К., 2018. – 80 с.

© Bohdan HALCHYNSKYI

SLEEVE INSIGNIAS OF THE UKRAINIAN ARMY. MUSEUM COLLECTION ON THE TOPIC “RUSSIAN-UKRAINIAN WAR”

The article analyzes the collection of sleeve insignias of the Ukrainian army collected in the museum during the Russian-Ukrainian war in 2014–2022. The dynamics and sources of collection formation, quantity and subject composition are determined. An attempt was made to structure and to systematize the collected material. Some historical aspects of the formation of national sleeve insignias were explored.

Keywords: *museum collection, fund collection, sleeve insignia, military symbols, science of military uniforms, science of insignias, Russian-Ukrainian war, decommunization, Armed Forces of Ukraine, National Guard of Ukraine, Volunteer formations.*